

بررسی جنبه‌های افتراق و اشتراک
در نقاشی خیالی‌نگاری و داستان‌های
مصور دنباله‌دار

داستان مسلم بن عقیل و فرزندانش.
حسین قوللر آقاسی. رنگ روغن.
بخشی از اثر. موزه امام علی (ع)

بررسی جنبه‌های افتراق و اشتراک در نقاشی خیالی‌نگاری و داستان‌های مصور دنباله‌دار*

آرمین ولی‌پور** خشایار قاضی‌زاده***

تاریخ دریافت مقاله: ۹۳/۳/۲۷

تاریخ پذیرش مقاله: ۹۴/۲/۲۴

چکیده

شباهت‌های ساختاری در بیانگری تصویری دو شیوه هنری نقاشی خیالی‌نگاری و هنر صنعت داستان‌های مصور دنباله‌دار به عنوان شاخه‌ای جدید و نوپا در جهان معاصر بسیار حائز اهمیت و قابل توجه می‌نماید. ارائه شیوه‌های روایی در قالب داستان‌های متنوع و به جهت نمایش و ارائه موضوع در هر دو حوزه یکی می‌نماید، اما کارکردهای ساختاری و محتوایی دو گونه روایی، به دلیل ویژگی‌های فرهنگی متفاوت، دارای بیان و تأثیرات کاملاً متفاوتی است.

در داستان‌های مصور دنباله‌دار، ارزش مبادلات فکری و تنوع بخشی بدان به جهت جریان‌دهی فرهنگی و سیاسی به جوامع از اهم موضوعات و اشکال شناخته می‌شود، در حالی که این امر در میان نقاشی‌های خیالی‌نگاری بدون دخل و تصرف در افکار و اعتقادات و تنها در یاری رساندن به مخاطب برای فهم و درک موضوع و نیز تجسم واقعه و داستان کاربرد یافته است. نتیجه حاصل از این تحقیق نشان می‌دهد که تفاوت‌ها و اشتراکات ساختاری هر کدام از حوزه‌ها وابسته به جهان‌بینی و فرهنگ هنرمندان هر حوزه است. در حوزه نقاشی خیالی‌نگاری اعتقادات و مرزهای شمایل‌نگاری و مذهبی و باورها و سنت شاکله اصلی سازنده تصاویرند و در دیگر سو داستان مصور که با موضوعات این جهانی از حیث عدم تفکر معنوی و تنها با کارکردهای بروز و مادی‌گرایانه در قالب داستان‌های «پندار واقع‌گرایی» تولید شده‌اند. از این رو مقایسه کارکردهای دو حوزه در شناخت رابطه دیداری آنها در مواجهه با مخاطب و جامعه با ذکر موارد به صورت مجزا مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته است. این مقاله به روش توصیفی تحلیلی و با جمع‌آوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای به انجام رسیده است.

واژگان کلیدی

نقاشی، خیالی‌نگاری، داستان‌های مصور دنباله‌دار، ساختار هنری.

* مقاله حاضر مستخرج از پایان‌نامه کارشناسی ارشد نویسنده اول با عنوان بررسی رابطه ساختار تصویری نقاشی خیالی‌نگاری با داستان‌های تصویری دنباله‌دار است.

** کارشناس ارشد تصویرسازی دانشکده هنر دانشگاه شاهد، شهر تهران، استان تهران Email: arminvalipour@gmail.com
*** عضو هیئت علمی دانشکده هنر دانشگاه شاهد، شهر تهران، استان تهران (مسئول مکاتبات)

Email: khashayarghazizadeh@yahoo.com

مقدمه

امروزه این موضوع کم‌وبیش از سوی صاحب‌نظران بیشماری عنوان شده که سازوکار و ساختار پیکره‌بندی در آثار این حوزه جغرافیایی متفاوت با حوزه‌های دیگر است و نمی‌توان به آسانی با قالب‌بندی‌های وارداتی تمام زوایای آن را مورد بررسی قرار داد و نیازمند یافتن ابزار و سازوکار مختص به خود است.

طرز تلقی و نگرش هنر چنین جغرافیایی از سویی به مسائل و موضوعات اعتقادی و باورهای دینی وابسته بوده و از سوی دیگر پیوستگی آن با هنرهای دیگر به‌عنوان عضوی از یک مجموعه بدان شکوه و عظمت و یکتایی ویژه بخشیده است. سادگی و خلوص و دیدگاه صادقانه نسبت به موضوع باعث گردیده تا هنر نقاشی در این سرزمین در پی ایجاد ارتباطی متفاوت با بیننده و جهان هستی باشد.

این دیدگاه نه از برداشت عینی صرف از جهان پیرامون بلکه با نمایشی نمادین و استعاره‌گونه و با توجه به کلام دینی و اعتقادی پا به عرصه وجود می‌گذارد. در این صورت، هنرمند چنین اثری در پی نشان دادن شکل واقعی بیرونی ماجرا نیست بلکه او «این‌همانی» از ماجرا را به تصویر می‌کشد تا مخاطب او بتواند با توسل به اثر وی به محل و تصویری که به صورت ذهنی و بی‌واسطه برایش تداعی خواهد شد و با اعتقاد قلبی خود که بدان باور دارد وارد شود. به بیان دیگر اثر مخاطب را تنها در چهارچوب آنچه که تصویر شده است نگه نمی‌دارد و به فراتر از آن می‌برد. این امر منجر به آن می‌شود تا همواره بخشی از اثر توسط مخاطب کامل گردد. این شیوه باعث می‌گردد همواره مخاطب در برابر اثر چیزی برای افزودن بدان در ذهن و خیال خود داشته باشد. خیالی‌نگاران با تعمق در داستان‌ها و روایات، که عموماً آنها را از زبان نقل می‌شنیده و در تعزیه‌ها می‌دیده‌اند، دست به آفرینش آثار هنری می‌زنند. در طول زمان این شیوه سینه‌به‌سینه از استاد به شاگرد منتقل می‌شده است و هر کدام از نقاشان با اضافه و کم کردن چیزی به این روند قوام و طراوت می‌بخشیدند. گاهی نیز با افزودن شیوه غربی و نزدیک کردن آن به واقعیت چهره آن نوع سبک و سیاق را دستخوش تغییر و دگرگونی می‌کردند.

از دیگر سو و با ورود رسانه نوپایی همچون داستان‌های مصور دنباله‌دار و دارا بودن نشانه‌های مشابهی همچون هدف و کارکرد روایت داستان، با آثار خیالی‌نگاری ضرورت شناخت هر دو حوزه را دو چندان می‌نماید. این رسانه در دنیای معاصر و با توجه و جدیتی که در سرمایه‌گذاری و پژوهش بدان شده است در پیشبرد اهداف تبلیغاتی و فرهنگی و سرگرمی در جوامع معاصر نقشی کلیدی ایفا می‌کند. داستان‌های مصور دنباله‌دار با همان کارکردهای مشابه و البته گسترش‌یافته در زمینه مصورسازی داستان‌های گوناگون برای قرار گرفتن در معرض دید و مطالعه مردم امروزه جایگاه وسیعی در جامعه ایران در حال کسب کردن

هستند. این درحالی است که ارتباط مخاطب ایرانی شکل و کارکرد متفاوتی در مواجهه با آثار روایی و مصور شده داشته است.

هدف از این پژوهش تحلیل روابط و مناسبات تصویری موجود در هر یک از دو حوزه برای معرفی شیوه‌ها و کارکردهای درون‌متنی در راستای ارتباط با مخاطب است. تقسیم‌بندی ساختار تصویری هر یک از دو حوزه، علاوه بر تأثیر مناسبات فرهنگی و اجتماعی، اشکال مشابه در سامان‌دهی تصویری را نیز دارا هستند.

بدین لحاظ پرسش اصلی مقاله چنین مطرح می‌شود: ساختار تصویری میان دو حوزه نقاشی خیالی‌نگاری و داستان‌های مصور دنباله‌دار بر چه روابطی استوار است؟

روش تحقیق

این تحقیق به روش توصیفی-تحلیلی و روش گردآوری آن اطلاعات به‌صورت کتابخانه‌ای است. در ابتدا از تعاریف کلیدواژه‌ها و نسبت میان آن‌ها با موضوع پژوهش سخن به میان آورده می‌شود و پس از آن با مراجعه به منابع بسیار محدود دو حوزه شیوه‌ها و کارکردهای آنها مورد مطالعه قرار خواهند گرفت. کم‌توجهی به نشر اصولی و قاعده‌مند در زمینه ترجمه آثار مرتبط با داستان‌های مصور و نبود دسترسی مناسب به آثار خیالی‌نگاری محدودیت‌های موضوعی برای ارجاعات و انتخاب از میان بیشمار گزینه را به‌همراه داشته است.

پیشینه تحقیق

در خصوص مقایسه و جوه افتراق و اشتراک هنر نقاشی خیالی‌نگاری و داستان‌های تصویری دنباله‌دار (پی‌نما) تاکنون تحقیق مستقلی صورت نگرفته است، اما در منابع متعددی به ویژگی‌های هر یک از این هنرها پرداخته شده است. محمدحسین ناصر بخت در بخشی از مقاله خود با عنوان «پرده‌های درویشی - هنر پرده‌خوانی و نقاشی پرده‌های درویشی»، در فصلنامه هنر، دوره جدید شماره ۲۵، بهار ۱۳۷۷، به خصوصیات روایی پرده‌های درویشی و نقاشی قهوه‌خانه‌ای پرداخته است. مهناز شایسته‌فرد در مقاله دیگری با عنوان «مضامین مذهبی در نقاشی‌های موزپشت شیشه‌تهرانی»، در کتاب ماه هنر شماره ۱۴۳، سال ۱۳۸۹، به خصوصیات نقاشی پشت‌شیشه و ویژگی‌های شمایل‌نگاری در این آثار پرداخته است. در پایان‌نامه کارشناسی ارشد مسعود شجاعی طباطبایی، با عنوان داستان‌های گرافیکی دنباله‌دار، به‌راهنمایی ابوتراب احمدپناه، در دانشگاه تربیت مدرس به ویژگی‌های این هنر به‌طور جامع پرداخته شده است. همچنین مهدی ترابی مهربانی، در کتاب تاریخچه تحلیلی کمیک استریپ، در سال ۱۳۸۸، سیر فرازونشیب این هنر در غرب و تأثیرات آن را مورد کنکاش قرار داده است.

ادبیات نظری تحقیق

تصویر ۱. جنگ خیبر. اثر عباس بلوکی فر. رنگ روغن. ۱۳۵ در ۲۰۰ سانتی متر، مأخذ: مجموعه هنرهای دینی امام علی (ع).

نقاشی

تعابیر و تعاریف متعدد موضوعی در اشکال گوناگونی همچون انتقال پیام، ثبت رویداد و یا نمایش امری ذهنی در نقاشی وجود دارد. این گفتارها با مشابَهت‌ها و گاه تفاوت‌های حائز اهمیت راه را برای آشکار ساختن معنای «نقاشی» به‌عنوان واحد تجسم هنری هموار می‌سازد.

نقاشی هنر بیان ایده‌ها و عواطف، با آفرینش کیفیت‌های زیبایی‌شناختی معین، در زبان بصری دوبعدی است (پاکبان، ۱۳۷۸: ۵۷۵).

این تعریفی کلی است که اصل و اساس را بر بنیان ذهنیت یا سوژه قرار می‌دهد و در انتها راه نمایش آن را بر ثبت اثر بر روی دوبعد ممکن می‌داند. اما آنچه از آن برمی‌آید نظری بر دوسوی عقلانیت (ایده) و احساس (عواطف) است. در انتها راه نمایش و تفاوت ساختاری آن با سایر واحدهای ممکن را بر ثبت روی دوبعد ممکن و ملزم می‌داند، در حالی که نقاشی به‌گفته‌ی نلسون گودمن هنری است «خودنگاریک» که می‌توان در حدود آن خطا کرد، یعنی پیامی پذیرفتنی (با معنا) ارائه کرد که با واقعیت، یا نظام رمزگان فرهنگی موضوع همخوان نباشد (احمدی، ۱۳۸۹: ۷۵).

نلسون گودمن موضوع را در برداشت و بیان ذهنی استوار می‌سازد. نگارش یا نقش اثر در این میان تنها امر نمایان در ثبت چگونگی انتقال پیام است که با هنری خود نگاریک آشکار می‌گردد، اما پذیرش و (چگونگی) دریافت شاکله اصلی این تعریف قلمداد می‌شود. نقاشی را می‌توان نظام بیان زیبایی‌شناسیکی دانست که در آن نشانه‌های دیداری روی سطحی صاف که بیشتر پرده‌ای سفید است ثبت می‌شود. نسبت هم‌نشینی این نشانه‌های ساکن می‌تواند تجریدی باشد یا فیگوراتیو که در این حالت از سویه‌ی توصیفی یا روایی نظام دلالت یاد می‌کنیم (همان: ۷۴).

این نشانه‌ها با قواعد بصری که از آن به زبان بصری نام برده می‌شود به‌روی متن مورد بحث (در اینجا پرده نقاشی) آورده شده و به‌کار گرفته می‌شوند. زبان بصری دارای عناصری است که تعدد نشانه‌ها و کیفیت آنها را در نحوه و چگونگی به‌کارگیری عناصر روشن می‌سازد. برخی از این عناصر عبارت‌اند از: خط، بافت، شکل، تاریکی و روشنی، فضای مثبت و منفی، رنگ.

اما نوع نگرش به نقاشی و نشانه‌های به‌کاررفته در آن در دنیای غرب و شرق متفاوت است. هنر تصویری شرق هنری

تصویر ۲. پرده درویشی، وقایع کربلا، بخشی از اثر ۱۲۸ در ۱۹۸ سانتی‌متر. ۱۲۸۸. موزه رضا عباسی.

قزوینی، ۱۳۸۹: ۶۳). اما در زیباشناسی غربی مراحل نگرشی و جهان بینی هنری متفاوت است. اساس زیبایی تطبیق با واقعیت‌های ملموس است و چون هنرمند از قلمرو واقعیت‌ها فرارود، به استحاله شکل‌های طبیعی و واقعی می‌پردازد تا جایی که اشکالی بیافریند که از مظاهر طبیعت گرفته شده است (آیت‌اللهی، ۱۳۸۴: ۳۰).

نقاشی خیالی‌نگاری

نقاشی خیالی‌نگاری یک نوع نقاشی ذهنی، خیالی و متکی بر احساس و برداشت‌های هنرمند از مایه‌های داستان‌های حماسی و ملی ایرانیان و داستان‌های مذهبی و واقعه تاریخی روز عاشورا در صحرای کربلاست (بلوک‌باشی، ۱۳۷۵: ۹۷). از آن رو امروزه نام این نوع نقاشی‌ها را خیالی‌نگاری می‌گذارند که هم این آثار فقط مختص قهوه‌خانه‌ها نبوده و برای هر مکان و سفارش‌دهنده‌ای انجام می‌شده است، هم آنکه بسیاری از آثاری که در زمره نقاشی پشت‌شیشه‌ای و یا روی بناها و کاشی‌ها قرار گرفته و رسم می‌شدند نیز می‌تواند مشمول این تعریف شود.

خیالی‌نگاران هنرمندانی از میان مردم بودند که عمدتاً هیچ‌گونه آموزش آکادمیک و دانشگاهی نداشتند و آثارشان را تنها به‌ضرورت نیاز و خواست مردم و به پاس احترام به باورها و اعتقادات شکل بخشیدند، اما نمی‌توان به‌وجود آمدن چنین جریانی را یک اتفاق به‌شمار آورد، چراکه ریشه‌های چنین شیوه‌ای به کهن‌ترین روزگار باز می‌گردد.

است که رو به عالم خیال دارد و از دنیای بیکران آن تغذیه می‌کند. هنری است که بر اساس روابط هم‌زمانی فرم و فضا شکل گرفته و عینیت یافته است. این جهان‌بینی و آفرینش تصویری از این نیز فراتر رفته و بی‌زمانی در زمان را نیز تجربه کرده و در بسیاری از نگاره‌ها این تجربه فراواقع را جلوه‌ای هوشمندانه بخشیده است. در عین حال نوعی از بیان اندیشگون است که اندیشه و درون انسان‌ها را به کنکاش فرا خوانده و مواجهه با آن به اندیشه و تفکر هدایت شده است (حسینی، ۱۳۷۹: ۱۵۷).

این تفاوت در آثار کشورهای اسلامی در زمان سیطره تفکر و اندیشه اسلامی بارز است. آثار کشورهای اسلامی برگرفته از تفکر اسلامی و دینی است، اصولی که علاوه بر دارا بودن مبانی زیبا شناسی در ساختار بصری با علم و آگاهی هنرمند مسلمان از ارزشهای معنوی و فطری به خوبی با اعتقادات مذهبی و لاهوتی عجین شده است. به همین جهت هنر اسلامی هنری است که با تمرکز بر نهادها و نشانه‌ها سعی در باز کردن باطن و جوهره هر چیزی دارد. در بیان کلی، هنر برآمده از باور اسلامی هنری است مرتبط با فرهنگ و جامعه دینی که جزو لاینفکی از ارزش‌های دینی شمرده می‌شود. این هنر هنر روحانی و معنوی است که نگاهی ماورایی به جهان و دنیای مادی دارد. یکی از عوامل مهم در جهت‌دهی خلق آثار هنری نقش ممنوعیت تصویرگری در باور اسلامی است که در شکل‌دهی نقوش انتزاعی و ساده شدن فیگورها نقش اساسی ایفا کرده است (پریسا شاد

تصویر ۳. داستان مسلم بن عقیل و فرزندانش، حسین قوللر آقاسی، رنگ روغن، ۱۰۶ در ۲۱۵ سانتی متر، ماخذ: موزه امام علی (ع)

جذب نیروهای مستعد هنری و اقبال و توجه مردم به بیان تصویری مضامین حماسی و مذهبی که همواره مورد علاقه مردم بوده، دانسته شده است (همان: ۹۷).

دیوارهای قهوه‌خانه‌ها محلی برای نمایش قهرمانی‌های قهرمانان شاهنامه فردوسی، صحنه‌های دلآوری‌ها و پهلوانی‌های اساطیر حماسی و اسطوره‌ای و نگاره‌هایی از داستان‌ها، روایات اسلامی، غزوات، رشادت‌ها و واقعه کربلا بودند. فضای آن هم آکنده از نقل نقالان و مرشدها از همین رشادت‌ها و داستان‌ها و خواندن اشعار و قصه و داستان برای مردم از هر قشر و طبقه‌ای بود. همین عادت به دیدن و شنیدن سبب شد تا اولین جرعه‌های نقاشی خیالی‌نگاری در قهوه‌خانه‌ها زده شود و به همین دلیل نام آن نیز نقاشی قهوه‌خانه‌ای لقب بگیرد.

یکی از تأثیرات تعزیه و نقالی بر نقاشی خیالی‌نگاری حفظ حرمت و فاصله با اثر است. به بیان دیگر نقاشان خیالی‌نگار بار ادعای طبیعت‌سازی نقاشی را عاملی رمز آلود می‌سازند که تماشاگر حین مواجه با آن با داستان همراه شده و وارد

الکساندر مونگیت^۱ در کتاب باستان‌شناسی در اتحاد شوروی تصویری از یک مجلس سوگواری برای سیاوش آورده که آن را از نقش‌های دیواری شهر سغدی «پنج‌کنت» واقع در دره زرافشان - به فاصله ۶۸ کیلومتر از سمرقند - به دست آورده و ظاهراً متعلق به سه قرن پیش از میلاد است (بیضایی، ۱۳۷۹: ۳۱).

حضور شمایل‌های مذهبی نیز از دیرباز در مکان‌هایی نظیر بقعه‌ها، امامزاده‌ها و سقاخانه‌ها دیده می‌شد. قدمت شمایل‌نگاری مذهبی برگرفته از تاریخ تشیع در فرهنگ بصری مردم را علی بلوک‌باشی مربوط به اواخر دوره بویان (۳۲۰ - ۴۴۸ق) می‌داند. بسیاری رواج نقاشی عامیانه را به گسترش تشیع در زمان صفویان مربوط می‌دانند و رشد گونه‌های مختلف از جمله پرده‌های درویشی، تصویرنگاری و دیوارنگاری‌های بقعه‌ها و امامزاده‌ها را مربوط به این عصر می‌دانند (بلوک‌باشی، ۱۳۷۵: ۹۷). رونق و شکوفایی این شیوه در عصر قاجار، و به‌ویژه در سال‌های آخر سلطنت قاجار به این سو، به علت ضعف دولت قاجار در

تصویر ۴. روایت عزیمت مسلم بن عقیل به کوفه، محمد مدبر، ۲۵۳ تا ۲۰۴ سانتی‌متر. رنگ و روغن، ماخذ: موزه رضا عباسی

تصویر ۵. بخشی از تصویر ۳، اثر قوللر آقاسی، ماخذ: همان

چرخه‌ای از داستان‌گویی به همراه نقل می‌شود. این همان چیزی است که قوللر آقاسی را وادار می‌کند در «غلط‌سازی» هنگام کشیدن تابلوهایش اصرار بورزد و با سماجت از طبیعت‌سازی پرهیز کند. به نظر می‌رسد این موضوع باعث باورپذیری بیشتر در مخاطب می‌گردد و امر قدسی را در فاصله معینی با مخاطب و متن قرار می‌دهد، همان اعتقادی که در باور دینی برای حفظ جایگاه امر مقدس و دینی وجود دارد. در هنر اسلامی هیچ‌گاه موجودیت اشیا را به اعتبار خودشان طرح نمی‌کنند و هرگز نمایشگر عالم مجرد صرف هم نیست. اساسا هنرهای دینی در یک امر مشترک هستند و آن جنبه سمبلیک آنهاست، زیرا در همه آنها جهان سایه حقیقتی متعالی از آن است. از اینجا در هنرها هرگز قید به طبیعت که در مرتبه سایه است وجود ندارد (مددیور، ۱۳۸۴: ۱۰). این امر باعث ایجاد ادراکی شهودی در مخاطب و به همان نسبت در دید هنرمند می‌شود و در نتیجه منجر به کشف حقیقت می‌گردد. اهمیت دادن به کل فضا نیز از دیگر خصوصیات این نوع نقاشی است.

هنرمند مسلمان با تکیه بر اعتقادات و باورهای دینی آن را در همه سطوح هنری و کاری خود به کار می‌برد. بر این باور، هر آنچه که نظری به روحانیت و معنویات و کلام «لااله الا الله» داشته باشد هنر مقدس است. نکته اساسی در مفهوم هنر مقدس در شرق و عالم اساطیری و تشبیهی تجسد الوهیت در وجود ناسوتی و سرایت لاهوت در ناسوت و پیکره و شمایل انسان و جاندار است. آیگون^۱ و صورت خیالی هنر به قداست اصل الهی برمی‌گردد (همان، ۱۲).

هنرمندان خیالی‌نگار نیز با توجه به تعلیمات دینی و عرفانی و با گوش سپردن به نقل‌نقالان و شنیدن داستان‌های

حماسی و بزمی و مذهبی به نگارگری می‌پرداختند، از این رهگذر و با دیدن و شنیدن داستان‌ها در قالب نقل و تعزیه خصوصیات بسیاری از این آثار را در کار خود گماردند. اما وجوه تصویری آن را به علت تجسم ذهنی در قالب اشکال موجود همچون جامه‌ها و تزیینات و یا در ذهنی‌گرایی همچون نقش مکان‌ها و رویدادها به تصویر درمی‌آوردند.

نقاش خیالی‌نگار برای پرده خود اصولی را تبیین می‌کند که در آن اصول و اهداف روایی و ذهنی براساس داستان‌های واقعی در برابر مخاطبانی قرار می‌گیرد که نقاش از احوال

تصویر ۶. مصیبت کربلا. گودال قتلگاه. اثر محمد مدبر. ۱۹۸۰ در ۲۱۵ سانتی متر. رنگ روغن. موزه رضا عباسی، ماخذ: همان

در تصاویر ۱ و ۲ مضامین هر دو نقاشی مذهبی است. ساختار به هم پیوسته هر دو اثر و قرارگیری پیکره‌ها هیچ‌گونه جدایی تصویری را نمایان نمی‌کنند. تمام عناصر در یک پرده واحد و یکجا به نمایش درآمده‌اند. بالا و پایین تصویر از سوی نقاش به عنوان معیار چیدمان عناصر مطرح نیست و همه چیز در یک پیکره واحد تصویری عرضه می‌شوند. نقاش بر اساس نیاز خود و با توجه به اهمیت هر پیکره آنها را در جایی از تصویر نقش کرده است. تصاویر اصلی عموماً دارای یک مرکزیت دیداری قرار دارند که با جهت‌دهی حرکت پیکره‌ها یا نگاهشان در تصویر به بیننده القا می‌شود. از سویی، این حرکت با تزئین لباس‌ها و هاله‌های نورانی ائمه معصومین و بزرگ کشیدن پیکره‌ها تشدید می‌شود. بیننده عام با دیدن این تصاویر به آسانی قادر است تا با دانستن اصل داستان روایت مورد نظر را پی‌جویی کند. نقل نیز هنگام نقل به آسانی و به سرعت جای هر روایت و صحنه و افراد نقش اول داستان خود را پیدا می‌کند.

شکل دیگری از این نوع تصویری وجود دارد که در آن نقاش با جداسازی ترکیبات و داستان اصلی با قاب روایت و داستان را در یک نظم ساختاری و به بیان ساده‌تر جدولی مصور ساخته است.

این شیوه در آثار محمد مدبر متداول‌تر بوده است. تصویر ۳ نمایانگر این شیوه است. در این شیوه به‌رغم جداسازی تصاویر همچنان عناصر و قواعد خیالی‌نگاری رعایت شده است.

آن‌ها و اعتقاداتشان آگاه است. نقاش در حین نقاشی با علم به این موضوع خود نیز با اثر خود در فاصله معینی قرار می‌گیرد. او می‌پذیرد آنچه که باید نقش کند از پیش تعیین شده و معلوم است. او در چند و چون روایت دست نمی‌برد و تنها در شیوه ارائه و پرداخت نقاشی ابتکار عمل نشان می‌دهد. این موضوع پس از قوللر آقاسی و محمد مدبر (دو تن از بنیان‌گذاران مکتب خیالی‌نگاری که بسیاری از اصول و ساختارهای پیکره‌بندی نقاشی روی پرده را طرح‌ریزی کردند) در نقاشی‌های شاگردان آنها بسیار مشاهده شده است. آنها اصل و حتی گاه ترکیب عناصر را از اساتید خود می‌گرفته و از آن روایت و واقعه دوباره‌سازی می‌کردند.

استفاده از ساختار موزاییکی و یا تودرتو در داستان، همان‌طور که گفته شد، از خصوصیات دیگر خیالی‌نگاری است که پیوند دیگری را با نگارگری و ادبیات و شعر کهن ایران برقرار می‌کند. این شیوه را نقاشان خیالی‌نگار از نقل نقالان و سلسله روایات آنها برگرفته و برای همخوانی با نقل و داستان‌گو مراعات کرده‌اند. همراهی تصویری با روایت نقل برای شرح واقعه و داستان ضروری می‌نماید تا بتوان از آن اجرایی در خور آفرید، زیرا منبع اصلی این نقاشان روایت خود نقالان از واقعه و رویداد بوده است. این شیوه روایت سلسله‌وار تصاویر در آثار مختلف خیالی‌نگاری از شکل و طبقه‌بندی گوناگونی برخوردار بوده است. این تصاویر به صورت یکپارچه و در یک پرده واحد و بدون جداسازی عناصر و اتفاقات جاری هستند (تصاویر ۱ و ۲).

تصویر ۸، بخشی از اولین قسمت‌های سوپرمن. در این تصویر سوپرمن هیتلر را دستگیر کرده است، مأخذ: www.superman.wikia.com

ممکن میان تصاویر و دنیای واقعی؛ در گونهٔ دوم بنیان کار «شکل‌شکنی» است و تصاویر استوارند به کاریکاتور و گاه قاعده‌های «ضحک‌قلمی» را رعایت می‌کنند که در تحلیل آخر به کاریکاتور وابسته است. در مواردی معدود هر دو شیوه به کار می‌رود؛ یعنی شماری شخصیت‌ها و اشیا «واقعی» یا ناتورالیستی-رئالیستی ترسیم می‌شوند و شماری دیگر غیرواقعی (احمدی، ۱۳۸۹: ۸۷). در داستان مصور دنباله‌دار، داستان به تکه‌ها و قطعاتی تصویری، که سریعاً قابل فهم هستند، تقسیم شده و با قراردادهایی پذیرفته‌شده از جهت نمایش گرافیکی، نظیر حباب‌ها یا بالون‌های گفتگو و خطوط سرعت ارائه می‌شوند (تصویر ۸).

متن داستان به سه شکل، یعنی «حکایت داستان»، «گفتگو و مکالمهٔ اشخاص» و «تأثیرات صوتی» بازگو می‌شود. حکایت‌ها اغلب در فضای مشخصی در بالای تصویر و معمولاً برای معرفی داستان و موقعیت‌ها ظاهر می‌شوند. گفتگوها نوعاً درون بالون‌ها یا حباب‌ها جای می‌گیرند. در مورد منشأ این طرح گفته شده است که از ظهور بخار دهان هنگامی که کسی در یک روز سرد صحبت می‌کند ریشه گرفته است و سرانجام تأثیرات صوتی که اغلب از خود صداها تقلید می‌شود. در عین حال در این بالون‌ها سلسله‌ای از صداها یا رویدادها به شکل گرافیکی نظیر انفجار، ضربهٔ مشت، شکستن شیشه ظاهر می‌شوند (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۲؛ تصویر ۷و۸).

معنادارترین توضیح در مورد جذابیت داستان‌های مصور دنباله‌دار همین ترکیب بین کلمات و تصویر است. همین بالون‌ها و عناوین و کلمات القاکنندهٔ صدا گرایش داشتن به جان‌بخشی و معنادمی به هرچیزی است که سرد

داستان‌های مصور دنباله‌دار

امروزه سرآغاز و تاریخ‌پیدایش متفاوتی را برای داستان‌های مصور دنباله‌دار قائل هستند. این تاریخ‌ها از جدی‌ترین طیف چاپ و تولید داستان‌های مصور در سال ۱۸۳۷ تا جریان‌های مشابه و قابل پیگیری در قرن هجدهم را شامل می‌شود. همچنین شروع جدی و دنباله‌دار داستان‌های مصور دنباله‌دار را در اواخر دههٔ ۸۰ تخمین زده‌اند.

یک داستان مصور دنباله‌دار حکایتی در قالب تعدادی تصویر متوالی است که معمولاً، نه همیشه، همراه با متن می‌آید. از نظر اندازه این داستان می‌تواند از یک تصویر منفرد تا هزاران تصویر را شامل شود (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۱). پیام در این‌گونه روایی مجموعه‌ای است از تصاویر ترسیم‌شده یا عکس‌ها، که در بیشتر موارد از نشانه‌های زبان‌شناسیک و نوشتاری نیز در آنها استفاده می‌شود. هر تصویر پیامی مستقل دارد، اما تصاویر در مجموع روایتی را کامل می‌کنند. تماشاگر و خواننده، براساس تصاویر پیشین، هر تصویر جدید را در دل داستان روایی جای می‌دهند. شکل ثبت این تصاویر در یک صفحه کاغذ تقلیدی است از نظام نوشتاری و صفحه‌بندی کتاب‌ها. بر مسیرهای افقی (همچون سطرها) سلسله عکس‌ها یا تصاویر ترسیمی در پی یکدیگر قرار می‌گیرند. صفحه‌ها یا در یک کتاب جای دارند، یا در میان اوراق مجله‌ها می‌آیند، و یا در مجله‌ای ویژه انتشار این داستان‌ها. نقاشی‌ها و طرح‌ها و عکس‌ها باید همخوانی گرافیکی داشته باشند، یعنی سبک و روش بصری ویژهٔ خود را دنبال کنند. داستان‌های ترسیمی از دیدگاه طراحی به دو دسته تقسیم می‌شوند: یکی از طراحی و یا نقاشی‌هایی تشکیل شده است که استوار است به «شبهه‌کشی»، یعنی ایجاد حداکثر شباهت

تصویر ۹. بخشی از مانگای گرگ تنها و بچه‌شیر، مأخذ:
www.squido.com

مصور دنباله‌دار وجود دارد، در حالی که پیوستگی کلی در تمامی صحنه‌های خیالی‌نگاری با ترکیب و ادغام برخی رویدادها در قالب صحنه‌ای هم‌زمان و دوری از واقع‌نمایی رویدادی به‌جهت دوری از طبیعت‌سازی از الگوهای مورد استفاده در نقش‌اندازی نقاشی خیالی‌نگاری است. شکستن قاب در داستان‌های مصور همچون نقاشی‌هایی است که در دسته اول (بدون قاب و مرز بندی) قرار دارند با این تفاوت که در داستان‌های مصور دنباله‌دار این کار عموماً برای جلب توجه یا بالا بردن هیجان داستان انجام می‌پذیرد (تصویر ۱۰)، اما در نقاشی خیالی‌نگاری این امر به جهت حذف پرسپکتیو و استفاده از تمامی قاب و خالی نماندن فضای تصویر انجام می‌گرفته است. این شیوه‌ای است که هنرمندان مسلمان برای ترکیب عناصر آثار خود برای عدم تمرکز در یک نقطه استفاده کرده‌اند (تصویر ۱۱).

اهمیت فضا در داستان‌های مصور دنباله‌دار بسیار حائز اهمیت است و در اغلب آنها مکان قابل تشخیص است. اما در نقاشی خیالی‌نگاری به‌صورت نمادین و به بیان ساده‌تر «این‌همانی» شکل یافته است. یعنی مخاطب با فهم موضوع داستان متوجه می‌شود که فضای پیرامونی نماینده کدام محل است. به‌عنوان مثال، برای ذهن مخاطب نقاشی

و بی‌روح می‌نماید.

توضیح دیگر، که اغواکننده نیز به نظر می‌آید، ترکیب چندین تصویر در یک صحنه است که برای نمایش روایت یک داستان و صحنه به کار برده می‌شود و هدایتگر چشم‌ها در طول کاغذ است و هرگز به خواننده اجازه توقف نمی‌دهد (Stromberg, ۲۰۱۰: ۹).

خواندن یک داستان مصور دنباله‌دار با تعداد شگفت‌آوری از حرکات چشم برای فهمیدن تصاویر و مطالب انجام می‌شود و از آنجا که این تصاویر به مشارکت خوانندگان نیازمندند طراحان آن به‌گونه‌ای عمل می‌کنند تا با یک نظام ساختاری و گرافیکی منظم مخاطب را برای ارتباط راحت‌تر با تصاویر یاری بخشند (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۲). از دیگر دلایل مطرح در جذابیت داستان‌های مصور دنباله‌دار ساده‌سازی شمایل‌هاست که هرکدام در بسیاری از داستان‌های مصور برای نمایش حقیقت موجود در کار و محتوای آنها به کار برده می‌شوند و از زیاده‌گویی پرهیز می‌کنند (تصویر ۹).

گذشته از این، داستان‌های مصور قدرت خود را در هیجان‌انگیزی و جذابیت گسترش داده‌اند و این قدرت اغلب برای بیان و اهداف انتقال ایده‌ها و متقاعد کردن خوانندگان از گوناگونی مسائل به‌عنوان مثال برای تبلیغات و بازخوردهای تبلیغاتی در میان مخاطبان به کار رفته است. ایجاد و تولید براساس نیاز و حمایت‌های هه جانبه و نگاهی اقتصادی به‌عنوان محصولی درآمدزا پایداری داستان‌های مصور دنباله‌دار را تضمین کرده است.

بازاری زنجیره وار پیوسته از طراحان، نویسندگان، انتشارات و شبکه‌های تبلیغاتی داستان‌های مصور دنباله‌دار را به کالایی پر فروش و جذاب تبدیل می‌کند و هرگز باز نمی‌ایستد و برای کسب موفقیت‌های بیشتر مدام در حال رقابت و عرضه محصولات جدید و به روز شده است (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۱۱۹). از سوی دیگر پرداختن به مسایل تاریخی، اقتصادی، فرهنگی و... در داستان‌های مصور دنباله‌دار باعث ایجاد تنوع و گستردگی آن در میان سلاقی مختلف مردم شده است (همان: ۱۳۳).

وجوه افتراق و اشتراک در نقاشی خیالی‌نگاری و داستان‌های مصور دنباله‌دار در مجموع اغراق در طراحی پیکرها، استفاده نمادین از رنگ، شکستن قاب و چهارچوب‌های تصویری، ساده‌سازی فرم‌های پیکرها و فضاسازی، استفاده از نوشتار، کاربرد نماها و زاویه‌های دید متفاوت و به‌کارگیری چند واقعه در یک تصویر از مشترکات هر دو حوزه است. اما این نکته ضروری می‌نماید که برخی از این خصوصیات و مشترکات در میزان استفاده و نوع به‌کارگیری تفاوت‌هایی دارند، که نمی‌توان آنها را نادیده گرفت.

تقسیم‌بندی قاب و مجزاسازی هر بخش از روایت در هر دو گونه تصویری مشاهده می‌شود. اما پرداختن به جزئیات تصویر و انفراد هر صحنه با صحنه دیگر در داستان‌های

در نقاشی این امر دیگرگونگی متفاوتی نمی‌یابد. این موضوع در ارتباط با آگاهی مخاطب از موضوع قرار دارد. در این صورت، برای مخاطب اهمیت فضا و رویداد تصویر شده نیست که جلوه‌گر می‌گردد بلکه تصویری است که تنها او را با موضوع اصلی پیوند می‌زند و همواره در این ارتباط در فاصله معین قرار می‌گیرد. از این رو مخاطب از طریق آن تنها جریان و واقعه را در ذهن خود بازپروری می‌کند. اما این موضوع در داستان‌های مصور دنباله‌دار به گونه‌ای است که مخاطب همواره تمامی موضوعات و مسائل را داستان و تصویر پی‌جویی می‌کند. این امر موجب آن می‌گردد تا همواره تصویر به مخاطب بگوید به چه چیز بیندیشد و چه چیز را دقیقاً باور داشته باشد، در حالی که تغییر باور در خیالی‌نگاری رخ نمی‌دهد بلکه آن را تشدید کرده و نمایان می‌سازد. بدین جهت خیالی‌نگاری رخ نمی‌دهد بلکه آن را تشدید کرده و نمایان می‌سازد. بدین جهت خیالی‌نگاری همواره به مخاطب امکان تفکر انفرادی و بدور از فشارهای تبلیغاتی را می‌دهد. اما داستان‌های مصور همواره به دنبال القا و صورت‌بندی داده‌های مورد توجه نویسندگان، جامعه، شرکت‌ها و یا تولیدکنندگان آن‌ها هستند. به‌عنوان نمونه، داستان مصور تن‌تن و میلو در مواجهه با نژادپرستی مورد انتقاد بسیاری قرار گرفته است. ابعاد و نحوه مصورسازی داستان نیز از دیگر موارد تفاوت‌های دو حوزه مورد توجه قرار می‌گیرد.

از مرزهای باریک اختلاف در هر دو حوزه نقاشی خیالی‌نگاری و داستان‌های تصویری دنباله‌دار درمی‌یابیم که نقاشان خیالی‌نگار همواره ذهن و آگاهی بیننده نسبت به موضوع و ماجرای روایی را مدنظر داشته‌اند. به بیان دیگر، همواره نقش مخاطب در کامل نمودن روایت کلیدی بوده است. از سوی دیگر، این امر باعث حفظ فاصله خیالی‌نگار

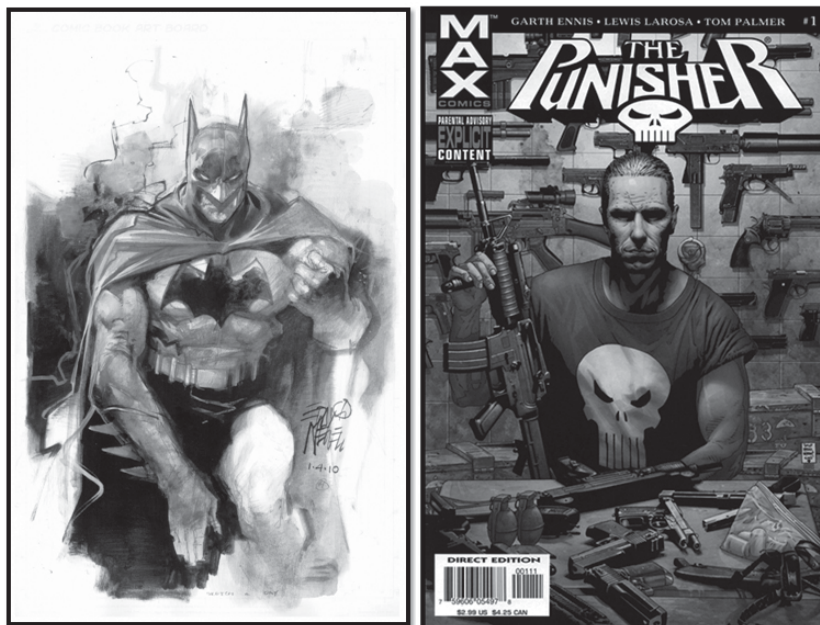
تصویر ۱۰. بخشی از داستان مصور سوپرمن، ترکیب و شکستن کادر برای القا هیجان و تحرک بیشتر در قاب، مأخذ: www.fantasy-illustration.com

خیالی‌نگاری با موضوع جنگ خیبر (تصویر ۱) فضای تعریف‌شده متفاوت از فضای کوفه در داستان «عزیمت مسلم بن عقیل به کوفه» می‌گردد، اما در فضای به‌کاررفته

تصویر ۱۱. واقعه کربلا. اثر حسین همدانی. ۱۸۰×۲۳۶ سانتی‌متر. رنگ و روغن روی بوم. ۱۳۳۸. موزه رضا عباسی.

تصویر ۱۲. کیفردهنده و بتمن از نمونه‌های داستان‌های مصور دنباله‌دار که در مباحث اجتماعی و فرهنگی گفت‌وگو و مبانی بسیاری را سبب می‌شوند. مأخذ: www.darknight.ca/heroes/batman.html

از سوی دیگر، نقش مخاطب و خواست او نیز از موارد پراهمیت در هر دو شیوه بیانی است. توجه به خواست و اراده او و نیاز وی باعث تغییر و تحولات بسیاری در اجرا و انجام آثار می‌شود، مانند دو اثر کیفردهنده و بتمن که یکی براساس سازگاری با توجه به فضای اجتماعی جامعه شکل می‌گیرد و دیگری با نوع تفکرات و سیاست‌های اخلاق گرایانه و تبلیغاتی رخ می‌نماید (تصویر ۱۲).

و مخاطب از امر مقدس می‌گشته است. اما در داستان‌های مصور دنباله‌دار همواره همه‌چیز با کوچک‌ترین جزئیات نمایش داده می‌شود و مخاطب همواره مصرف‌کننده آن محسوب می‌شود. از این رو مخاطب می‌تواند با شخصیت‌های داستان همذات‌پنداری کند. به همین علت، هم امروزه آثار تصویری اغلب داستان‌های مصور دارای جزئیات زیاد در طراحی پیکرها و فضا سازی و نزدیک‌تر کردن آن به واقعیت بیرونی هستند (تصویر ۱۰).

نتیجه

با توجه به مثال‌های ذکر شده در حوزه نقاشی خیالی‌نگاری و داستان‌های مصور دنباله‌دار دو رویکرد قابل پیگیری است. یکی شباهت و نزدیکی روایی داستان و اهداف آنها و دیگری تفاوت‌ها که به مسائل و بسترهای فرهنگی و اجتماعی هر کدام از حوزه‌ها مرتبط می‌گردند. در حوزه نقاشی خیالی‌نگاری اعتقادات و مرزهای شمایل‌نگاری و مذهبی و باورها و سنت شاکله اصلی سازنده تصاویر است و در دیگر سو داستان مصور که با موضوعات این‌جهانی از حیث عدم تفکر معنوی و تنها با کارکردهای بروز و مادی‌گرایانه در قالب داستان‌های «پندار واقع‌گرایی» دست به تولید می‌زند. در هر دو سو، روایت داستان و جلب نظر مخاطب رویه کلی محسوب شده و در بازآفرینی داستانی برای شرح و بسط موضوع و داستان براساس هدفی معین ملزوم می‌گردد. اما تفاوت‌ها در مواجهه با تصویر و نوع روایت از اهم تفاوت‌های دو حوزه است. فاصله‌گذاری میان امر واقع و قدسی در بازنمایی تصویر و روایت به‌عنوان محرکه‌ای برای مخاطب در جهت بازآفرینی ذهنی و نمادین کاربرد دارد و هیچ‌گاه در مقام

تحمیل و القای امری قرار نمی‌گیرد، در حالی که در داستان‌های مصور اشکال گوناگونی از تفکرات و راه و رسم اندیشیدن را به مخاطب القا می‌کند.

منابع و مآخذ

- آیت‌اللهی، حبیب‌الله. ۱۳۸۴. «وجوه افتراق و اشتراک در مبانی زیبایی‌شناسی، سبک‌ها و ارزش‌ها در هنر ایرانی اسلامی و در هنر معاصر غرب»، نگره، ش ۱.
- احمدی، بابک. ۱۳۸۹. *از نشانه‌های تصویری تا متن*. تهران: مرکز.
- بلوک‌باشی، علی. ۱۳۷۵. *قهوه‌خانه‌های ایران*. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- بیضایی، بهرام. ۱۳۷۹. *تاریخ نمایش در ایران*. تهران: روشنگران.
- پاکباز، روئین. ۱۳۷۸. *دایرةالمعارف هنر*. تهران: فرهنگ معاصر.
- حسینی، مهدی. ۱۳۷۹. *ملکوت شرق و اقلیم خیال غرب*. تهران: موزه هنرهای معاصر ایران.
- شادقزوینی، پریسا. ۱۳۸۹. «مبانی زیبایی‌شناختی سنتی ایران از منظر حکمت‌هنر دینی»، *کتاب‌ماه هنر*، ش ۱۴۳.
- شجاعی طباطبایی، سیدمسعود. ۱۳۷۴. *داستان‌های گرافیکی دنباله‌دار*. پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد، به‌راهنمایی ابوتراب احمدپناه، دانشکده هنر دانشگاه تربیت مدرس تهران.
- مددپور، محمد. ۱۳۸۴. «مبانی هنرهای تجسمی در اسلام»، نگره، ش ۱.
- Stromberg, Fredrik. 2010. *Comic Art Propaganda*. United Kingdom: Alistair Campbell.

A Study of Distinctions and Similarities in Coffeehouse Painting and Comic Strips

Armin Valipour, M.A. in Illustration, Faculty of Art, Shahed University, Tehran, Iran.

Khashayar Ghazizadeh, Faculty Member, Faculty of Art, Shahed University, Tehran, Iran.

Received: 2014/6/17

Accepted: 215/5/14

Structural similarities in visual narratives of two artistic styles, namely Coffeehouse (GhahvehKhanehor KhialiNegari) painting and art/industry of comic strips as a newborn branch in contemporary world are significant and notable. Employing narrative methods in form of various stories in order to present and portray the story seems to be similar in both areas, but structural and content related functions in these two narrative styles have absolutely different expressions and effects because of the different cultural characteristics. In comic strips, the value of cultural conduction and its pluralization to culturally and politically manipulate the communities is known to be important. However in Coffeehouse paintings, this is exercised without meddling in opinions and beliefs, merely to help the audience understand and appreciate the subject and visualize the event and the story. Results of this study show that the structural distinctions and similarities between these two areas depend on the world view and culture of the artists in each area. In the Coffeehouse painting style, on one hand, the beliefs and limits of the religious iconography and tradition are the main components of the images, and on the other hand, the comic strips are made around the worldly themes with a modern and materialistic functions, devoid of spiritual thinking, in form of stories of “delusion of realism”. Therefore the functions of these two areas in understanding their visual contact with the audience and the society were compared, mentioning and examining the cases separately. The research method was descriptive-analytical, based on library sources.

Keywords: Child Psychology, Heaven, Hell, Child's Painting, Iranian Children.